

بررسی و تبیین راهبردهای تربیت جنسی دختران نوجوان در خانواده و جامعه

سید حسن حسینی خیرآبادی^۱، حسین مؤمنی مهمویی^۲، طاهره راعی^۳

چکیده

ساحت تربیت زیستی و بدنی از جمله ساحت‌های شش‌گانه تربیتی سند تحول بنیادین است که ذیل مقوله‌های آن توجه به تربیت جنسی مطرح شده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی، بررسی و تبیین راهبردهای تربیت جنسی دختران نوجوان به روش کیفی از نوع داده‌بنیاد انجام شد. جامعه پژوهش حاضر شامل صاحب‌نظران حوزه‌های تربیت اسلامی بودند که به روش نمونه‌گیری هدفمند تعداد ۲۸ نفر از ایشان با ملاک رسیدن به اشباع نظری در داده‌های مصاحبه، مورد مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته قرار گرفتند و داده‌ها با استفاده از سیستم کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل شد. یافته‌ها نشان داد که در برنامه تربیت جنسی باید به دو راهبرد درون خانواده و برون خانواده توجه شود. راهبرد درون خانواده شامل برنامه پرورش محور، مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران در خانواده و توانمندسازی علمی والدین درباره تربیت جنسی است. راهبرد برون خانواده شامل فرهنگ‌سازی براساس آموزه‌های دینی، حمایت جامعه، چالش‌های محدودکننده، مؤثر و عوامل اثربخش بر تربیت جنسی است. براین اساس، تربیت جنسی یک فرایند است و در هنگام تدوین راهبردهای آن باید هم به محیط درونی و هم به محیط بیرونی خانواده توجه شود.

واژگان کلیدی: تربیت جنسی دختران، خانواده، دختران نوجوان، عوامل

برون خانواده، عوامل درون خانواده.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۶/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۱
۱. دکترای تخصصی برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: s59hosayni@gmail.com

۲. دانشیار گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران.

Email momenimahmouei@yahoo.com

۳. کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: rsadra87@gmail.com

Analyzing and Explaining the Sexual Education Strategies of Adolescent Girls in Family and Society

Seyed Hassan Hussein Kheirabadi¹, Hussein Momeni Mahmoudi², Tahereh Raei³

The sexual education is a subcategory of the physical education that is among the six educational topics of the document of fundamental change. This qualitative research was conducted with the purpose of identifying, analyzing, and explaining the sexual education strategies of adolescent girls with the method of grounded theory. The population included the experts of Islamic education and, based on the theoretical saturation of the interview, 28 people were purposefully selected and were interviewed through in-depth semi-structured interviews. The data were analyzed with the system of open, axial, and selective coding. According to the findings, two intra-family and extra-family strategies should be taken into account in sexual education program. The intra-family strategy includes training-oriented program, the management of girls' behaviors in the family, and scientific empowerment of parents on sexual education. The other strategy consists of the development of culture based on religious teachings, society support, limiting and effective challenges, and effective factors on sexual education. Consequently, sexual education is a process and it is necessary to consider both the intra-family and extra-family environments in formulating its strategies.

Keywords: sexual education of girls, family, adolescent girls, extra-family factors, intra-family factors.

Paper Type: Research

Data Received: 2021 / 04 / 08 **Data Revised:** 2021 / 09 / 15 **Data Accepted:** 2021 / 11 / 02

1. Ph.D. in Curriculum Planning, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, Torbat-e Heydariyeh Branch, Torbat-e Heydariyeh, Iran. (Corresponding Author)

Email: <mailto:s59hosayni@gmail.com>

2. Associate Professor, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, Torbat-e Heydariyeh Branch, Torbat-e Heydariyeh, Iran.

Email: <mailto:momenimahmouei@yahoo.com>

1. M.A. in Philosophy and Islamic Theology, Department of Theology and Islamic Knowledge, University of Qom, Qom, Iran.

Email: rsadra87@gmail.com

۱. مقدمه

انسان خلیفه پروردگار در زمین (ر.ک.، بقره: ۳۰) و مستعد اتصاف به همه کمالات است. وصول به قله کمالات نیازمند تربیت صحیح بوده و هدف آفرینش انسان فقط در پرتو تربیت صحیح و شایسته تحقق می‌یابد. (میکائیلو و سلطان القرایی، ۱۳۹۴) از تربیت تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده و در عین تعدد، همه بر این موضوع توافق دارند که تربیت مجموعه تدابیر و اصول‌هایی است که برای به فعلیت درآوردن استعدادها در ابعاد گوناگون انسان به‌کار می‌رود (محمدی پویا، ایمان‌زاده، محمدی پویا و زارعی، ۱۳۹۸؛ شریعتمداری، ۱۳۸۶). در منابع مختلف، ابعاد و ساحت‌های مشترک و متفاوتی برای انسان مطرح و تأکید شده است که برای نیل به کمال، فرد باید در تمامی ابعاد تربیت شود. از جمله پر نزاع‌ترین ابعاد تربیتی، تربیت جنسی است (هالستد و ریسی^۱، ۲۰۰۳) و به دلیل وجود پاره‌ای ابهام‌ها و سوء تفاهم‌های فکری و نظری و نیز موانع اجرایی با مشکلاتی روبه‌رو بوده است (امینی، تمنایی فر و پاشایی، ۱۳۹۷).

تربیت جنسی یعنی، آموزش مسائل جنسی به کودکان، ایجاد زمینه کسب دانش جنسی برای آنان (تلجوهان و سیمون، پتمن، سیبرت، ۲۰۰۹)، اجرای برنامه‌ای دقیق، مؤثر و منطبق بر واقعیات و سن افراد (نیومن و شان، ۲۰۲۰) و فرایند کسب اطلاعات برای شکل‌گیری نگرش‌ها و باورها در مورد مسائل جنسی (دافی، فوتینتوس، اسمیت و بورک، ۲۰۱۸؛ اولسون و جلسون، ۲۰۲۰). از جمله کارکردهای تربیت جنسی عبارتند از: کاهش مؤثر خطرات ناشی از بلوغ و تغییرات آن (کومار، لیم، لنگفورد، سببروک، اسپیجلی و لینچ، ۲۰۱۳)، کاهش اضطراب و آسیب‌های بالقوه و فروکش نمودن رفتارهای جنسی مخاطره‌آمیز (طاوسی، شفیع‌آبادی و سلیمی بجستانی، ۱۳۹۹)، آشنایی با نقش‌ها و هویت‌های جنسیتی (حسامی، ۱۳۹۷؛ ثابت، ۱۳۹۶) و پاسخ‌گویی به سؤالات کودکان در زمینه مسائل جنسی (شفیع‌آبادی، ۱۳۹۳).

بشر با همه پیشرفت خود در علوم، صنایع و فناوری‌ها، گرفتار بحران و نابسامانی فراوانی در تعلیم و تربیت و به‌ویژه آموزش و تربیت جنسی است. نداشتن جهان بینی

1. Halstead, M., & Reiss, M.
2. Telljohann, S. K., Symons, C. W., Pateman, B., & Seabert, D.
3. Newman, F., & Shean, S.
4. Duffy, B., Fotinatos, N., Smith, A., & Burke, J.
5. Olsson, S., & Joelsson, L.
6. Kumar, M. M., Lim, R., Langford, C., Seabrook, J. A., Speechley, K. N., & Lynch, T.

درست و فقدان نظام تربیتی مبتنی بر مبانی نظری و وحیانی و دیدگاه مادی (فیزیولوژیک) به تربیت جنسی و غفلت از جنبه‌های روانی، معنوی، اخلاقی و اجتماعی آن باعث شده است که بشر در این بحران همچنان غوطه‌ور باشد. بنابراین، تربیت جنسی به ارایه یک بینش کلی حاکم بر همه رفتارها و بایدها و نبایدهای آموزشی و تربیتی نیازمند می‌باشد (احمدی، ۱۳۹۵). بررسی و مطالعه تربیت جنسی دختران نوجوان در خانواده‌ها اهمیت ویژه‌ای دارد، چراکه با پیشرفت تمدن و فناوری و گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی و وسایل ارتباط جمعی، گسترش و رواج عوامل برانگیزاننده جنسی، وضعیت اسفباری در ارتباطات جنسی پدید آورده و جامعه بشری را با مخاطره جدی اخلاقی روبه‌رو کرده است (اسلامیان، سعیدی‌رضوانی و غفاری، ۱۳۹۸) و چون ریشه برخی از این انحرافات در محیط خانواده است، بر تربیت جنسی فرزندان در خانواده تأکید بیشتری شده است (ر.ک.، مزیدی و خدمتیان، ۱۳۹۶).

شرم و حیای زیاد در واگویی برخی موضوعات و مطالب جنسی و یا نگرانی از بروز انحرافات اخلاقی و ترس از زمینه‌سازی شکل‌گیری افکار منحرف، نباید باعث حذف و نادیده گرفتن ارائه برخی مطالب مهم و اساسی در این مورد شود (محمدجانی، یارمحمدیان، کجباف و قلتاش، ۱۳۹۵)، اما باید توجه داشت که کنجکاوی نوجوانان و شکسته شدن دیوارهای حفاظت اخلاقی توسط ماهواره، اینترنت و وسایل ارتباط جمعی دنیای معاصر، همگی ضرورت آموزش مطالب درست و مفید جنسی به فرزندان را بیشتر می‌کند. کودک و نوجوان را در بی‌گناهی ناشی از بی‌خبری در مورد مسائل جنسی نگه داشتن غیر ممکن است و سکوت در رابطه با این موضوع و پرسش‌های کنجکاوانه کودکان و نوجوانان، وضعیت را بدتر می‌کند (کانت، ۱۳۷۲). البته باید توجه داشت که آموزش زود هنگام مسائل جنسی به کودکان و نوجوانان نیز ممکن است خطر انحراف جنسی و بیماری‌های روانی را افزایش دهد و باید متناسب با رشد طبیعی، شناختی، اجتماعی و عاطفی این موضوع آموزش داده شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که خانواده و والدین نقش حیاتی در شکل دادن درک دختران نوجوان از تربیت و هویت جنسی ایفا می‌کنند. (فرانکور و نونان، ۲۰۰۴) در برخی از خانواده‌ها که به تربیت جنسی توجه شده، نتایج تربیتی مؤثر بوده است، این در حالی است که برخی

1. Kant, E.

2. Francoeur, R. T., & Noonan, R. J.

والدین و خانواده‌ها که کمتر به آن توجه داشته‌اند نه تنها گزینه جنسی فرزندانشان هدایت و کنترل نشده بلکه مسبب تحریکات جنسی و زمینه‌ساز انحرافات بعدی نیز بوده است (ابراهیمی هرستانی، مهram و لیاقتدار، ۱۳۹۴). برخلاق اهمیت این موضوع، زمانی که خانواده‌ها با موضوع و مسائل جنسی روبه‌رو می‌شوند از پاسخ‌های روشن به کودکان و نوجوانان اکراه دارند؛ چراکه آموزش و تربیت جنسی در معرض ارزش‌های سر در گم قرار گرفته است. بسیار ساده‌انگارانه است که تصور شود تربیت و به‌ویژه تربیت جنسی از سنین خاصی آغاز می‌شود و یا باید در معرض آموزش‌های رسمی قرار گیرد (اسلامیان و همکاران، ۱۳۹۸).

نتایج پژوهش طاوسی و همکاران (۱۳۹۹) که اثربخشی برنامه تربیت جنسی بر اضطراب دختران را بررسی نمود نشان‌دهنده اضطراب کمتر گروه آزمایش در میانگین تعدیل شده متغیر اضطراب در دو گروه بود. تربیتی، تاجیک‌اسماعیلی و خسروی (۱۳۹۸) نیز با توجه به نتایج پژوهش خود عواملی مانند آگاهی از مسائل دینی، آگاهی از تربیت جنسی و اثرات آن، ارائه رفتارهای مناسب در خانواده و تسلط به مهارت‌های ارتباطی را از مؤلفه‌های مؤثر بر تربیت جنسی کودکان و نوجوانان ذکر کرده‌اند. ابراهیمی هرستانی و همکاران (۱۳۹۴) به نقل از یونسکو (۲۰۰۹) مفاهیم کلیدی و اساسی تربیت جنسی را در قالب جدول ۱ ارائه نموده است.

جدول ۱

مفاهیم کلیدی تربیت جنسی در خانواده

مفهوم کلیدی ۱ روابط	مفهوم کلیدی ۲ ارزش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌ها	مفهوم کلیدی ۳ فرهنگ، جامعه، حقوق بشر
خانواده / دوستی، عشق و روابط عاشقانه والدین / بردباری و احترام / ازدواج	ارزش‌ها و نگرش‌ها / تأثیر همسالان و هنجارها / مهارت امتناع در روابط / دریافت حمایت و کمک	جنسیت و رسانه / ساختارجنسیتی جامعه / سوءاستفاده‌های جنسی / بهره‌کشی‌های آسیب‌زا
مفهوم کلیدی ۴ توسعه انسانی	مفهوم کلیدی ۵ رفتارهای جنسی	مفهوم کلیدی ۶ مسائل جنسی و بهداشت باروری
آناتومی و فیزیولوژی جنسی / تولید مثل / بلوغ	چرخه زندگی / رفتار و پاسخ جنسی / مسائل جنسی و جنسیت	درک و شناخت بیماری HIV / باروری

باوجوداینکه در پژوهش‌های متعدد به اهمیت نقش خانواده در آموزش مسایل جنسی اشاره شده است، اما نتایج مرور پژوهش‌های داخلی دراین‌مورد نشان می‌دهد که

موضوع مذکور از اقبال مناسبی در بین خانواده‌های ایرانی برخوردار نیست. (امینی، رحیمی و رسولی، ۲۰۱۶) براین اساس، باتوجه به فاصله بین سن بلوغ و ازدواج افراد و تنیده شدن زندگی با وسایل ارتباط جمعی و شبکه‌های مجازی، آگاهی بخشی و تربیت جنسی صحیح فرزندان لازم و ضروری است. براین اساس، در پژوهش حاضر تلاش شده است تا راهبردهای تربیت جنسی از منظر خبرگان، متخصصان و صاحب نظران حوزه‌های تربیت اسلامی با تأکید بر عناصر اصلی برنامه درسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) بررسی و معرفی شود.

۲. شیوه اجرای پژوهش

۲-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر باروش کیفی از نوع رویکرد نظریه داده‌بنیاد انجام شد. داده‌ها با استفاده از مصاحبه عمیق نیمه ساختار یافته جمع‌آوری شد. سؤالات مصاحبه توسط چهار نفر از خبرگان دانشگاهی بررسی و نظرات اصلاحی اعمال شد. در گام بعد، برای اطمینان از روایی مصاحبه، با چهار تن از متخصصان تربیت اسلامی (با ملاک داشتن مدرک دکتری تخصصی و آثار پژوهشی مکتوب در موضوع پژوهش) مصاحبه پایلوت انجام گرفت و نتیجه این مصاحبه سبب اصلاح نهایی سؤالات مصاحبه شد. پیش از اجرای مصاحبه، خلاصه‌ای از طرح پژوهش، نتایج بررسی پیشینه و اهداف و سؤالات پژوهش برای مطالعه و آمادگی اولیه از طریق ایمیل، تلگرام یا واتساپ برای مصاحبه‌شوندگان ارسال شد. در ابتدای جلسه مصاحبه هم خلاصه‌ای از فعالیت‌های انجام شده در مورد پژوهش توضیح داده شد و سپس مصاحبه انجام گردید. هر مصاحبه به‌طور میانگین ۳۰ دقیقه طول کشید بود که این میزان در بعضی از مصاحبه‌ها به ۴۵ دقیقه و در برخی ۲۰ دقیقه بود.

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از سیستم کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شد. در مرحله کدگذاری باز، ابتدا متن مصاحبه‌ها برای یافتن گزاره‌های مفهومی دقیقاً بررسی و در مجموع ۱۹۵ کد اولیه شناسایی و استخراج شد. در مرحله کدگذاری محوری، باتوجه به قرابت معنایی کدهای اولیه و همچنین با بهره‌گیری از ادبیات و پیشینه پژوهش، کدهای اولیه به هفت مقوله تقلیل یافت. در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله‌های شناسایی شده

به دوماحور کلی (راهبردهای درون خانواده و راهبردهای برون خانواده) تقسیم شد. برای اطمینان از روایی یافته‌های پژوهش، علاوه بر بازبینی و اصلاح توسط خبرگان دانشگاهی از روش سه‌سویه‌سازی منابع داده نیز استفاده شد.

۲-۲. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری بخش کیفی پژوهش صاحب‌نظران و خبرگان حوزه تعلیم و تربیت اسلامی بود. فرایند نمونه‌گیری تا رسیدن به اشباع نظری در مصاحبه با افراد در دسترس از جامعه مذکور انجام شد. نخست با نمونه‌گیری هدفمند خبرگان اصلی شناسایی و انتخاب شدند، سپس با روش نمونه‌گیری گلوله برفی، تعداد بیشتری از صاحب‌نظران برای ورود به پژوهش انتخاب شدند. براین اساس، با ۲۸ نفر از متخصصان مصاحبه نیمه‌ساختاریافته انجام شد. اشباع داده‌ها در مصاحبه بیست‌ودوم به دست آمد، اما برای اطمینان، مصاحبه تا نفر ۲۸ ادامه پیدا کرد. به منظور ثبت داده‌های کیفی و تمرکز بیشتر بر فرایند مصاحبه، تمامی مصاحبه‌ها با کسب اجازه از مصاحبه‌شوندگان ضبط و از نکات کلیدی هر مصاحبه یادداشت برداری شد.

جدول ۲

مشخصات شرکت‌کنندگان در مصاحبه نیمه‌ساختاریافته

جنسیت		تحصیلات		رشته تحصیلی	سنوات		
مرد	زن	دکتر	دانشجوی دکتر	تعلیم تربیت اسلامی	کمتر از ۱۰ سال	۱۰ تا ۲۰	بیشتر از ۳۰
۱۶	۱۲	۲۵	۳	۲۸	۳	۹	۶

۳. یافته‌های پژوهش

جدول ۳

نتایج تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه

مفهوم اولیه	مقوله فرعی	مقوله اصلی	درون‌مایه اصلی
کاربرد ی بودن آموزش‌های خانوادگی / پرهیز از آموزش‌های فقط نظری در تربیت جنسی / پرورش مهارت‌های خودکنترلی / شرکت کردن والدین و فرزندان در دوره‌های ویژه / توجه به نیازهای روانی و عاطفی دختران در خانواده / توجه به قرآن و سیره معصومین در خانواده / الگوگیری دختران در خانواده از زندگی بزرگان دین	تربیت جنسی متناسب با نیاز	راهبردهای درون خانواده تربیت جنسی	راهبردهای تربیت جنسی در خانواده
	توجه به فعالیت‌ها و رفتارهای دختران در خانواده / توجه به ویژگی‌های شخصیتی دختران / هدایت اخلاقی و عملی - راهنمایی و مشاوره‌های تخصصی و به‌هنگام در خانواده		
	شرکت والدین در دوره‌های ویژه تربیت جنسی - علمی ساختن رفتار والدین در این زمینه - آموزش‌های ویژه فرزند پروری / متناسب‌سازی رفتارهای خانواده با شرایط رشدی فرزندان		
	تغییر رویکرد و نگاه به تربیت جنسی در جامعه / آگاه‌سازی خانواده‌ها از خطرات و اثرات سوء آسیب‌های جنسی / ترویج فرهنگ اصیل اسلامی در تربیت جنسی / جلوگیری از تهاجم فرهنگ جنسیتی غربی به کشور / عدم پیروی از سند ۲۰۳۰ در تربیت جنسی در مدارس و نظام آموزشی		
ارتباط مؤثر و سازنده والدین با فرزندان / ارتباط مستمر خانواده با مدرسه / حمایت جامعه از برنامه‌های درسی تدوین شده تربیت جنسی در نظام آموزشی	حمایت فعالیت‌های مدارس در تربیت جنسی	راهبردهای بیرون خانواده تربیت جنسی	
کمبود آگاهی والدین / احساس شرم / عدم اطمینان از نحوه ارائه مسائل / دسترسی به منابع مناسب / برقراری بسنده مدرسه با والدین / وجود معلمان مرد در مدارس دخترانه	چالش‌های محدودکننده و عوامل افزایش‌دهنده		
جنسیت / تصور والدین از نقش خود در تربیت جنسی / نیاز فرزندان به آموزش / منابع آموزشی / سوء استفاده‌های جنسی از کودکان	چالش‌های مؤثر بر تربیت جنسی		

۳-۱. راهبردهای درون خانواده تربیت جنسی فرزندان

به نظر مصاحبه‌شوندگان، در تدوین راهبردهای تربیت جنسی باید به مهمترین بازیگران آن یعنی، والدین و فرزندان توجه نمود. از نظر ایشان راهبردهای درون خانواده‌ای این برنامه عبارتند از: تربیت جنسی متناسب با نیاز، مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران در خانواده، توانمندسازی علمی و عملی والدین در زمینه تربیت جنسی فرزندان.

۳-۱-۱. تربیت جنسی متناسب با نیاز

از نگاه مصاحبه‌شوندگان، تربیت جنسی به مثابه یک بسته است که شامل دانش‌ها،

مهارت‌ها، نگرش‌ها و انگیزش می‌باشد و و لازم است در این نوع برنامه به همه ابعاد تربیت جنسی توجه شود و فقط بر بعد دانشی و شناختی متمرکز نباشد. همچنین منظور از تناسب با نیاز در این بعد تربیتی یعنی، تربیت جنسی باید به شکلی در خانواده اجرا شود که با نیازهای سنی و عاطفی و رشد همه جانبه فرزندان هماهنگ باشد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه بیان داشت: «تربیت جنسی یک واحد کار مهد کودک یا واحد درسی دانشگاهی نیست که در طول سه تا شش ماه انجام شود و به پایان برسد، بلکه فرایندی است که حداقل تا پایان دوره نوجوانی باید در خانواده به آن پرداخته شود». مصاحبه‌شونده دیگری اظهار داشت: «از بدو تولد هر حرکت یا گفتار، هر لباس و اسباب بازی و هر قانون و باید و نبایندی در مورد کودک که به جنسیت او مربوط شود، یک درس از دروس تربیت جنسی در نظر گرفته شود که شخصیت و هویت جنسی او را شکل می‌دهد».

۳-۱-۲. مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران در خانواده

مدیریت عملکرد و رفتارهای دختران نوجوان از جمله راهبردهای ضروری در مسیر تربیت جنسی آنان است. مصاحبه‌شوندگان معتقدند که خانواده با کنترل برخی از فرزندان در تحقق هرچه بهتر تربیت جنسی کمک بسیاری خواهد نمود. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این مورد به دو دیدگاه مداخله‌گر و غیرمداخله‌گر اشاره نمود و بیان داشت: «در برخی از موارد می‌شود با مدیریت مستقیم رفتار دختران، نحوه بازی آنها را در منزل رصد نمود تا بازی‌های سالم و بی‌حاشیه داشته باشند. به نظر من نباید به بچه‌ها اجازه داد که با هر شیوه‌ای خودشان را سرگرم کنند؛ چون برخی بازی‌ها در برخی موارد راه را برای کشیده شدن به مسیرهای انحرافی باز می‌کند و این با تربیت جنسی می‌تواند در تضاد باشد». مصاحبه‌شونده دیگری اظهار داشت:

والدین نباید در این مورد رفتارهای سطحی داشته باشند، بلکه باید هدف مهمتری را دنبال کنند و آن مدیریت و کنترل رفتارهای بچه‌هاست. در بسیاری از موارد، مهارت پدر یا مادر از بروز خیلی از مشکلات رفتاری در این زمینه جلوگیری می‌کند. بچه‌ها اینقدر به رفتار و گفتار والدینشان در این مورد حساس هستند که گفتن یک جمله نامناسب از سوی والدین ممکن است بر رفتار و عملکردشان تأثیر زیادی بگذارد.

۳-۱-۳. توانمندسازی علمی و عملی والدین در زمینه تربیت جنسی

از دیگر راهبردهای بسیار مؤثر در تربیت جنسی دختران نوجوان می‌توان به توانمندسازی پدران و مادران اشاره نمود. به‌باور مصاحبه‌شوندگان، والدین نقش بسزایی در تربیت جنسی فرزندان ایفا می‌کنند و در بهترین حالت، والدین بایستی از نظر علمی و عملی در این زمینه آگاه باشند. مصاحبه‌شونده‌ای در این مورد اظهار داشت: «به نظر من یکی از مهمترین عواملی که در خانواده تأثیر مستقیمی بر تربیت جنسی دختران خواهد داشت، میزان دانش و آگاهی والدین در این زمینه است. به هر میزان که والدین در این مورد آگاه‌تر باشند، موفق‌تر خواهند بود. حتی در برخی موارد خود والدین درک درستی از مفهوم جنسیت و تربیت جنسی ندارند». مصاحبه‌شونده دیگری بیان داشت:

دولت‌ها و مؤسسات آموزش خانواده بایستی برنامه‌هایی منسجم و غنی و به‌صورت یکپارچه برای توانمندسازی والدین در این موضوع مهم در نظر بگیرند و حتی شیوه‌های تربیت جنسی را اختصاصی و به‌تفکیک هر دوره سنی در اختیار والدین قرار بدهد. همچنین در برنامه تربیت جنسی باید تلاش شود راهکارهای عملیاتی درباره تولید محتوای مربوط به بهداشت و بلوغ جنسی وجود داشته باشد تا والدین بدانند به چه صورت باید درباره تربیت جنسی اقدام کنند.

در اهمیت آموزش والدین و تأثیر آن بر تربیت جنسی یکی از مصاحبه‌شوندگان بیان کرد: «تمام والدین باید آموزش‌های خاصی را دریافت کنند، تا اگر تغییر رفتاری در فرزندشان مشاهده کردند، متوجه شوند که چه اتفاقی برای او افتاده».

۳-۲. راهبردهای برون خانواده تربیت جنسی فرزندان

علاوه بر راهبردهای درون خانواده‌ای تربیت جنسی، مصاحبه‌شوندگان باور داشتند که محیط بیرون از خانواده نیز می‌تواند نقش به‌سزایی در این مورد داشته باشند. به‌نظر بیشتر مصاحبه‌شوندگان عدم توجه به عوامل برون خانواده در تربیت جنسی فرزندان، تلاش‌های درون خانواده در تربیت جنسی را کم‌اثر خواهد نمود. از نظر ایشان راهبردهای برون خانوادگی عبارتند از: فرهنگ‌سازی براساس مبانی و آموزه‌های اسلامی، حمایت از فعالیت‌های مدارس در تربیت جنسی، چالش‌های محدودکننده و عوامل افزایش‌دهنده و چالش‌های مؤثر بر تربیت جنسی.

۳-۲-۱. فرهنگ‌سازی براساس مبانی و آموزه‌های اسلامی

فرهنگ‌سازی از مهمترین راهبردها برای نهادینه کردن تربیت جنسی در جامعه است. مصاحبه‌شوندگان با تأکید بر فرهنگ غنی اسلام و توجه به مبانی دینی و اسلامی در تربیت جنسی، تغییر نگاه و نگرش اجتماع نسبت به این موضوع را مورد توجه قرار دادند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در اهمیت فرهنگ‌سازی بیان داشت:

در کشور ما به دلیل حساسیت‌های فرهنگی و اجتماعی (نه اعتقادی و مذهبی) صحبت از مسائل جنسی تابو است و دور آن را خط می‌کشند. این امر بر روی خانواده‌ها نیز تأثیر خود را گذاشته و والدین در مقابل سؤالات و پرسش‌های جنسی کودکان و نوجوانان با واکنش بی‌تفاوتی و سکوت رفتار می‌کنند. بنابراین، این احتمال وجود دارد که کودک یا نوجوان پاسخ دغدغه‌ها و سؤالات جنسی خود را با توسل به راه‌های نائیم جستجو کند. نوجوان برای رفع حس کنجکاوی و کسب آگاهی از مسائل جنسی از دوستان همسال، آشنایان و رسانه‌های جمعی مثل سایت‌ها و فضای مجازی کمک می‌گیرد که ممکن است این اطلاعات، ناکافی، غیر علمی، گمراه‌کننده و حتی متناقض با ارزش‌های اسلامی حاکم بر جامعه باشد.

مصاحبه‌شونده دیگری در اهمیت موضوع فرهنگ‌سازی اظهار داشت:

تربیت جنسی مبتنی بر فرهنگ اسلامی- ایرانی، خانواده را در مرکز توجه قرار داده و هرگونه رابطه خارج از خانواده، خواه قبل و خواه بعد از ازدواج را رد می‌کند. باید گفت که این نوع از تربیت جنسی که ارتباط مستقیمی با فرهنگ دارد موجب رشد اخلاقی، خویشتن‌داری و مهارت‌های طبیعی خواهد شد. تعجب می‌کنم که با وجود اهمیت تربیت جنسی مبتنی بر فرهنگ تابه‌حال در ایران برنامه‌ای مدون در این زمینه تدوین نشده است، درحالی‌که این امر باید به صورت جدی پیگیری شود.

۳-۲-۲. حمایت جامعه و خانواده از فعالیت‌های مدارس در تربیت جنسی

بدون حمایت خانواده‌ها، اجتماع و سایر نهادها از فعالیت‌ها و برنامه‌های مدارس در این زمینه نمی‌توان موفقیتی در تربیت جنسی پیش‌بینی نمود. مصاحبه‌شوندگان بر این باورند که بدون چتر حمایتی دو نهاد خانواده و اجتماع، مدارس در اجرای برنامه درسی تربیت جنسی با چالش مواجه خواهند شد و این موضوع منجر به آموزش‌های دوگانه و یا نوعی تضاد آموزشی (خانه و مدرسه) خواهد شد. در این زمینه یکی از مصاحبه‌شوندگان چنین اظهار نظر کرد:

یک سری نهادها در بیرون از مدرسه می‌توانند به موفقیت در این برنامه درسی کمک کنند. برای مثال صداوسیما به عنوان یک نهاد خارج از مدرسه و یک رسانه مؤثر نقش مهمی در حمایت از برنامه‌های مدارس در این زمینه دارد. یادم هست بعد از تصویب سند ۲۰۳۰ برخی‌ها به گمان اینکه بخش‌هایی از این سند دارد در مدارس ما پیاده می‌شود واکنش نشان دادند و صداوسیما طوری عمل کرد که همه جامعه نسبت به اجرای این سند در مدارس حساس و پیگیر شدند. اینجا هم اگر برنامه مدونی در این مورد ارائه شود صداوسیما و نهادهایی از این دست می‌توانند نقش حمایتی مهمی را ایفا کنند.

۳-۲-۳. چالش‌های محدودکننده در تربیت جنسی فرزندان

بسیاری از محققان و صاحب‌نظران عرصه تعلیم و تربیت با مرور وضعیت برنامه درسی تربیت جنسی دریافته‌اند که در اجرای کامل این نوع برنامه همواره چالش‌هایی وجود دارد. صاحب‌نظران شرکت‌کننده در این پژوهش نیز ضمن تأیید این مسأله، تأکید نمودند که شرط موفقیت در اجرای صحیح و کامل برنامه تربیت جنسی رفع چالش‌های موجود است. از نظر مصاحبه‌شوندگان برخی از این چالش عبارتند از: کمبود آگاهی والدین، احساس شرم، عدم اطمینان از نحوه ارائه مسائل، دسترسی به منابع مناسب، برقراری بسنده مدرسه با والدین؛ حضور معلمان مرد در مدارس دخترانه و... نظرات برخی از مصاحبه‌شوندگان درباره این چالش‌ها عبارتند از: «والدین در مورد آگاه کردن فرزندان در این مسائل در هراسند و این تصور را دارند که آگاه کردن فرزندان نسبت به مسائل جنسی باعث گمراهیشان خواهد شد. همچنین حجب و حیا و شرم والدین نیز در ارائه اطلاعات جنسی به فرزندان باعث ایجاد چالش برای آنان در این مسئله می‌شود»؛ «معمولاً والدین بر این باورند که آموزش مسائل جنسی باید با توجه به سن فرزندان صورت گیرد، اما در مورد اینکه در سنین مختلف چه مسائلی مطرح شود، نظرات متعددی دارند. از طرفی والدین منابع و اطلاعات کافی برای مواجهه با این موضوع در سنین مختلف در دسترس ندارند»؛ «وقتی خود والدین تربیت جنسی مناسبی دریافت نکرده‌اند و ادبیات درست و کافی برای ارتباط با بچه ندارند، قطعاً نمی‌توانند درست و مناسب آموزش بدهند». درباره چالش مهم حضور معلمان مرد در مدارس دخترانه یکی از مشارکت‌کنندگان اظهار داشت: «دختران دانش‌آموز حق دارند از معلمی مهربان، توانا، متعهد و خوش‌اخلاق از جنس

خودشان بهره‌مند شوند. درحالی‌که سن بلوغ به شدت پایین آمده، متأسفانه معلم دختران در برخی مدارس تا پایه ششم آقایان هستند و این، یکی از ضعف‌های بزرگ تعلیم و تربیت کشور است و در این زمینه نظام آموزشی دچار غفلت است.»

۳-۲-۴. چالش‌های تأثیرگذار بر تربیت جنسی فرزندان

به نظر مصاحبه‌شوندگان برخی از چالش‌ها مثل جنسیت، تصور والدین از نقش خود در تربیت جنسی، نیاز فرزندان به آموزش، منابع آموزشی و سوءاستفاده‌های جنسی از کودکان تأثیر قابل توجهی بر تربیت جنسی خواهند داشت. یکی از مصاحبه‌شوندگان معتقد است: «معمولاً دخترانی که مادر، بخشی از مفاهیم و راهکارهای تربیت جنسی را به آنان می‌آموزد، در مواجهه با این موضوع چالش کمتری دارند. همچنین پسرانی که پدر تجربیات سازنده و مثبت خود را با آنها در میان می‌گذارد، موفق‌تر عمل خواهند کرد.»

۴. بحث و نتیجه‌گیری

در بیشتر کشورهای درحال توسعه، برنامه‌ها و سیاست‌های منسجم و مدونی برای حفظ صیانت و تربیت جنسی کودکان و نوجوانان وجود ندارد. در میان انبوه مشکلاتی که جوانان امروز با آن روبه‌رو هستند، تربیت جنسی اهمیت ویژه‌ای دارد. باید اعتراف کرد که این مشکل با ماشینی شدن هرچه بیشتر زندگی، افزایش مدت تحصیل، تجمل‌گرایی خانواده‌ها و تزلزل پایه‌های اعتماد دختران و پسران به یکدیگر ابعاد گسترده‌تر و پیچیده‌تری به خود گرفته است. بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی ناشی از طغیان تمایلات جنسی است که سبب برهم خوردن نظم اجتماعی و به خطر افتادن سلامت جامعه می‌شود. در پژوهش حاضر به منظور بررسی و شناسایی راهبردهای تربیت جنسی در خانواده و جامعه از روش کیفی و مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با متخصصان استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که راهبردهای تربیت جنسی از دو مقوله کلی، راهبردهای درون خانواده (شامل تربیت جنسی متناسب با نیاز، مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران در خانواده، توانمندسازی علمی و عملی والدین در زمینه تربیت جنسی) و راهبردهای برون خانواده (شامل فرهنگ‌سازی براساس مبانی و آموزه‌های اسلامی، حمایت از فعالیت‌های مدارس در تربیت جنسی،

چالش‌های محدودکننده و عوامل افزایش‌دهنده، چالش‌های مؤثر بر تربیت جنسی) تشکیل شده است.

یکی از راهبردهایی که بر تربیت جنسی تأثیرگذار است، فرهنگ‌سازی براساس مبانی و آموزه‌های شریعت مقدس اسلام است. تا نگاه دینی و فرهنگ غنی اسلام در این زمینه در جامعه پیاده نشود، موفقیت‌چندانی حاصل نخواهد شد و گام نهادن در مسیر فرهنگ و برنامه‌های ارائه شده از طرف غرب نظیر سنده ۲۰۳ شیوه تربیتی در این موضوع را به بیراهه خواهد کشید. نگاه واقع‌بینانه و به دور از تعصب‌های جاهلانه و آسیب‌زا از سوی جامعه به موضوع تربیت جنسی، تأثیر مهمی بر موفقیت این برنامه خواهد داشت. در واقع باید گفت که فرهنگ جامعه ایران در این مورد نیازمند اصلاح و بازسازی بر پایه فرهنگ ناب اسلامی است (شمشیری، ۱۳۹۶). محمدی و مزروفی (۱۳۹۱) در پژوهشی ضمن ارائه پیش‌فرض‌های تربیت جنسی ازمنظر اسلامی یادآور می‌شوند که تربیت جنسی در سایه‌سار فرهنگ دینی به پرورش انسان‌های متعالی منجر خواهد شد؛ چراکه فرهنگ، نیرویی قوی است که افراد را وادار می‌دارد رفتارهای خاصی از خود نشان دهند. بنابراین، هنجارهای فرهنگی و اجتماعی، افراد را تحریک خواهد نمود تا دانش و مهارت‌های ضروری را به منظور دستیابی به اهداف برنامه تربیت جنسی کسب کنند. اسلامیان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود بیان کردند که نگرش‌های فرهنگی مساعد به تربیت جنسی در خانواده‌ها و جامعه و توجه به جایگاه آن به عنوان یکی از ابعاد مهم تربیتی تأثیر اساسی بر آن خواهد گذاشت. بنابراین، از مقوله فرهنگ و تأثیرات آن بر تربیت جنسی نباید غفلت شود.

توانمندسازی علمی و حرفه‌ای والدین در موضوع تربیت جنسی فرزندان یکی دیگر از راهبردهای درون خانواده است. از نظر مشارکت‌کنندگان، درگیر کردن والدین و خانواده‌ها در تربیت جنسی فرزندان می‌تواند فرایند تربیت جنسی را پربارتر نماید. والدین و خانواده‌ها منبع اصلی شناخت و رفع مشکلات تربیتی فرزندان هستند (گل‌پرور، گل‌پرور و گل‌پرور، ۱۳۹۵) و برای اجرای هرگونه آموزش، درمان و برنامه اصلاحی در فرزندان خود باید از دانش و تبحر کافی برخوردار باشند (کوهلو، سوسا و مارچنت، ۲۰۱۵). منظور از توانمندسازی والدین، تلاشی هماهنگ در سازمان‌های آموزشی و اجتماعی، برای افزایش انگیزه والدین است و انگیزه درونی

ایشان موجب می‌شود تا بهترین توانایی را کسب کنند. توانمندسازی علمی والدین سبب می‌شود، نقش خود را در جایگاه یک راهنما در تربیت جنسی فرزندشان بهتر ایفا کنند و در جستجوی راه‌های خلاقانه برای هدایت و کنترل آنها باشند (احمد، شاه‌زاد، اسلم، بجوا و باهو، ۲۰۱۶).

آموزش والدین روش مناسبی برای اثربخش کردن برنامه‌های تربیتی و آموزشی است.

توانمندسازی والدین در امر تربیت جنسی باعث افزایش تعامل والدین و فرزندان خواهد شد و باتوجه به نیاز کودکان و نوجوانان به رابطه مناسب با والدین، سبب تسهیل آن و ایجاد صمیمیت بین ایشان خواهد شد. آموزش صحیح مباحث مربوط به تغییرات بلوغ به فرزندان باعث کاهش اضطراب ایشان، کمک به افزایش عزت نفس و درک صحیح از دوران بلوغ و آمادگی برای پذیرش تغییرات نوجوانی خواهد شد. همچنین آموزش مباحث مربوط به عشق و رابطه انسانی که یکی از مسائل مطرح شده در تربیت جنسی است، باعث افزایش آگاهی دختران و پسران از هیجانات خود و کاهش اضطراب آنها خواهد شد.

از دیگر راهبردهای تربیت جنسی تدوین برنامه تربیت جنسی متناسب با نیاز دختران نوجوان یا به اصطلاح برنامه پرورش محور بود. از نظر مشارکت‌کنندگان، پرورش محور بودن (یعنی، کاربردی بودن آموزش‌های خانواده، عدم اکتفا به آموزش‌های نظری، پرورش مهارت‌های خودکنترلی، توجه به اسناد بالادستی همچون قرآن و سیره معصومین علیهم‌السلام) در این زمینه) و پیوسته بودن برنامه تربیت جنسی (یعنی، برگزاری دوره‌های ویژه مداوم، تداوم آموزش‌ها در دوره‌های مختلف تحصیلی) نقش مهمی در موفقیت تربیت جنسی فرزندان دارد. با وجود اینکه پرسش در مورد ماهیت مشکلات و چالش‌های تربیتی فرزندان در هر سنی، باید یکی از بخش‌های اصلی برنامه تربیتی او باشد، این موضوع در تربیت جنسی چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرد (هاشمی، گل پرور و فتحی‌آذر، ۱۳۹۴).

رویکردی نظام‌تعلیم و تربیت اکثر کشورهای در حال توسعه در دهه‌های اخیر رویکرد پرورش محوری است. (صوفی، ۱۳۹۰) در واقع آموزش مبتنی بر پرورش می‌تواند اصل اساسی تربیت در نظر گرفته شود. در برنامه پرورش محور اهداف تربیتی باتوجه به نیازها و ویژگی‌های فراگیران بیان می‌شود و از صافی عقلانیت مشارکتی و ارتباطی عبور کرده و با جنبه‌های

مختلف تربیت انسان (از جمله تربیت جنسی) هماهنگ است. در پرورش محور بودن برنامه تربیت جنسی به کسب مهارت‌ها و تغییر نگرش افراد در ابعاد مهم تربیتی توجه ویژه‌ای می‌شود (محمدبیگی، فقیهی و ناطقی، ۱۳۹۷). پیوستگی برنامه تربیت جنسی پرورش محور، ناظر بر دو بعد پیوستگی افقی و پیوستگی عمودی است. در زمینه پیوستگی عمودی این توافق عمومی وجود دارد که تربیت جنسی باید تا حد امکان از سنین اولیه کودکی (بعد از سه سالگی) آغاز شود و تا مراحل نوجوانی، جوانی و حتی بزرگسالی ادامه پیدا کند. در بعد افقی، ضروری است این برنامه به گونه‌ای تدوین شود که مهارت‌ها در طی یک دوره با یکدیگر ارتباط بسیار عمیقی داشته باشند.

مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران نوجوان در خانواده از دیگر راهبردهای مؤثر در تربیت جنسی است. مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند، برای حصول موفقیت باید به حقوق فرزندان، آزادی‌های فردی و رعایت اخلاق و هنجارهای اجتماعی ایشان نظارت مستمر و آگاهانه داشت. هوی و میسکل معتقدند که کنترل رفتارها و فعالیت‌های فرزندان در خانواده، جنبه مرکزی زندگی است و به والدین در پیشبرد اهداف تربیتی کمک زیادی خواهد نمود (هوی و میسکل، ۱۳۸۲). در کنترل رفتار فرزندان از نگاه قیمی که با اولین اشتباه و خطا، سخت‌ترین تصمیمات تنبیهی اتخاذ می‌شود. باید به جهت‌گیری انسان‌گرایانه روی آورد. در نگاه انسان‌دوستانه، نظارت و کنترل بر فرزندان علاوه بر اینکه موجب عدم بروز آشفتگی و بی‌نظمی در تربیت آنها می‌شود، باعث خواهد شد مسئولیت رفتار و اعمال خود را بر عهده گرفته و به خود نظارتی دست یابند. جهت‌گیری کنترل و نظارت انسان‌گرایانه با نحوه رفتار رابطه مثبت و معناداری دارد. همچنین مدیریت رفتار افراد با سبک انسان‌گرایانه، تعاملات والدین - فرزندان را در ابعاد مهم تربیتی ترمیم کرده و یک جو دموکراتیک و کانال ارتباطی دوطرفه برای بیان مشکلات تربیتی از سوی فرزندان و ارائه راه‌حل‌های مناسب از سوی والدین ایجاد می‌کند (هیوگ و گیلبرت، ۲۰۱۷). در مجموع، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که نظارت مداوم و مستمر بر رفتار و عملکرد فرزندان در خانواده که برخی از رفتارهای نامطلوب تربیتی به دلیل عدم آگاهی از عواقب آن رخ می‌دهد، در محقق شدن اهداف تربیت جنسی مؤثرند.

از دیگر راهبردهای مؤثر بر تربیت جنسی، چالش‌های محدودکننده، مؤثر و عوامل افزایش‌دهنده است. از نگاه مشارکت‌کنندگان، کمبود آگاهی والدین، احساس شرم، عدم اطمینان از نحوه ارائه مسائل، دسترسی به منابع مناسب، برقراری بسنده مدرسه با والدین، وجود معلمان مرد در مدارس دخترانه، جنسیت، تصور والدین از نقش خود در تربیت جنسی، نیاز فرزندان به آموزش، منابع آموزشی، سوءاستفاده‌های جنسی از کودکان از جمله این چالش‌ها و عوامل است. والدین طبیعی‌ترین مربیان جنسی کودک و نوجوان می‌باشند و مهمترین نقش را در آماده‌سازی آنان برای رویارویی با تنش‌ها و ابهامات زندگی (زندگی جنسی فرزند) دارند. رحمانی، مرقاتی خویی و فلاحی^۱ (۲۰۱۸) بر این باورند به هر میزان که والدین در تربیت جنسی کودک از روش‌ها و برنامه‌های جامع، اصولی و منطقی استفاده کنند، تربیت جنسی کامل‌تری انجام خواهد شد. با توجه به پایین آمدن سن بلوغ، حضور معلمان مرد در مدارس دخترانه از مسائلی است که تربیت جنسی در نظام آموزشی را با چالش جدی مواجه می‌کند؛ مسأله‌ای که کمتر مورد توجه قرار گرفته و حتی با شش ساله شدن دوره ابتدایی وجوه آسیب آن برای دانش‌آموزان (به‌ویژه دختران) نمایان‌تر شده است (محمدیان، ۱۳۹۳).

یکی از ابعاد مهم تربیتی که تأثیرات قابل توجهی بر شخصیت و نحوه عملکرد افراد دارد، تربیت جنسی است. پژوهش حاضر با هدف بررسی و شناسایی راهبردهای مؤثر بر تربیت جنسی دختران نوجوان در خانواده و جامعه انجام شد. تربیت جنسی متناسب با نیاز، مدیریت رفتارها و فعالیت‌های دختران در خانواده، توانمندسازی علمی و عملی والدین در زمینه تربیت جنسی، با عنوان راهبردهای درون خانواده و فرهنگ‌سازی براساس مبانی و آموزه‌های اسلامی، حمایت از فعالیت‌های مدارس در تربیت جنسی، چالش‌های محدودکننده و عوامل افزایش‌دهنده، راهبردهای برون خانواده تربیت جنسی معرفی شد که این شیوه تربیت را در قالب یک الگو ارائه می‌نماید. در سطح کاربردی پژوهش حاضر به والدین و خانواده‌ها، سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت در تدوین راهبردهای مناسب تربیت جنسی کمک می‌کند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۹). مترجم: محمد مهدی، فولادوند. قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
۱. ابراهیمی هرستانی، اصغر، مهران، بهروز، و لیاقتدار، محمد جواد (۱۳۹۴). واکاوی برنامه درسی مغفول برای تربیت جنسی دانش آموزان پسر مقطع راهنمایی تحصیلی. نشریه پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۲۶(۲)، ۴۰-۴۰.
 ۲. احمدی، سیده طاهره (۱۳۹۵). نیازسنجی برنامه درسی تربیت جنسی از دیدگاه دبیران دوره متوسطه ناحیه یک آموزش و پرورش شیراز. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت. ایران.
 ۳. اسلامیان، زهرا، سعیدی رضوانی، محمود، و غفاری، ابوالفضل (۱۳۹۸). شناسایی و اولویت بندی پیام های مرتبط با خویشترن داری جنسی دانش آموزان. نشریه تربیت اسلامی، ۱۴(۴)، ۱۷۵-۱۹۴.
 ۴. امینی، محمد، تمنایی فر، محمدرضا، و پاشایی، رقیه (۱۳۹۷). بررسی ضرورت وجودی و چگونگی توجه به تربیت جنسی در برنامه درسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش آموزان. نشریه علمی پژوهش های برنامه درسی، ۱۴(۱)، ۱۷۰-۲۰۲.
 ۵. تربتی، سروناز، تاجیک اسماعیلی، سمیه، و خسروی، نیکا (۱۳۹۸). مطالعه کیفی تربیت جنسی نوجوانان و عوامل زمینه ساز آن. نشریه مطالعات جامعه شناسی، ۴۵(۴)، ۷۷-۱۰۴.
 ۶. ثابت، حافظ (۱۳۹۶). تربیت جنسی در اسلام. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
 ۷. حسامی، فاران (۱۳۹۷). تربیت جنسی از تولد تا ۹ سالگی. تهران: دانژه.
 ۸. شریعتمداری، علی (۱۳۸۶). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: امیرکبیر.
 ۹. شفیع آبادی، عبدالله (۱۳۹۳). فنون تربیت کودک. تهران: چهر.
 ۱۰. شمشیری، بابک (۱۳۹۶). جایگاه تربیت فرهنگی در نظام تربیت معلم. نشریه پژوهش در تربیت معلم، ۱۱(۲)، ۱۰۹-۱۲۴.
 ۱۱. صوفی، فاطمه (۱۳۹۰). تحلیل کتاب های دوره راهنمایی براساس مؤلفه های پژوهش محوری. رساله دکتری. دانشگاه الزهراء علیها السلام. تهران: ایران.
 ۱۲. طابوسی، سمیرا، شفیع آبادی، عبدالله، و سلیمی بجستانی، حسین (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش مؤلفه های تربیت جنسی به مادران بر اضطراب دختران پایه پنجم و ششم شهرستان قدس. نشریه فرهنگ مشاوره و روان درمانی، ۱۱(۴)، ۱۱۷-۱۳۸.
 ۱۳. کانت، امانوئل (۱۳۷۲). اندیشه هایی در باب آموزش و پرورش. مترجم: شکوهی، غلامحسین. تهران: دانشگاه تهران. ایران.
 ۱۴. گل پرور، فرشته، گل پرور، فیروزه، و گل پرور، حبیبه (۱۳۹۵). بررسی ادراک نیروهای انسانی مدارس از چالش های مشاوره در مدارس ایران. دومین همایش ملی روان شناسی مدرسه. اردبیل. ایران.
 ۱۵. محمدبیگی، رضا، فقهی، علیرضا، و ناطقی، فائزه (۱۳۹۷). بررسی برنامه درسی تربیت جنسی در دوره ابتدایی براساس دیدگاه معلمان و ارائه راهکارهای مطلوب از دیدگاه متخصصان. نشریه نظریه و عمل در برنامه درسی، ۱۲(۴)، ۱۴۱-۱۶۶.
 ۱۶. محمدجانی، صدیقه، یارمحمدیان، محمدحسین، کجباف، محمدباقر، و قلتاش، عباس (۱۳۹۵). الگوی برنامه درسی تربیت جنسی برای دوره نوجوانی براساس قرآن و روایات معصومین. نشریه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۷(۳)، ۱۹-۴۴.
 ۱۷. محمدی، مهدی، و مرزوقی، رحمت الله (۱۳۹۱). پیش فرض های برنامه درسی آموزش سلامت جنسی از منظری اسلامی. نشریه پژوهش های برنامه درسی، ۱(۲)، ۵۳-۸۹.
 ۱۸. محمدی پویا، سهراب، ایمان زاده، علی، محمدی پویا، فرامرز، و زارعی، احمد (۱۳۹۸). پدیدارشناختی موانع برنامه درسی تربیت جنسی در مقطع متوسطه. نشریه دین و ارتباطات، ۲۲(۱)، ۳۰۳-۳۲۴.
 ۱۹. مزیدی، محمد، و خدمتیار، محمد (۱۳۹۶). ارائه الگوی تربیت جنسی با تکیه بر دیدگاه های اندیشمندان مسلمان. نشریه تربیت اسلامی، ۱۲(۲)، ۱۶۱-۱۸۳.
 ۲۰. میسکل، سیسل، و هوی، وین (۱۳۸۲). مدیریت آموزشی: تئوری، تحقیق و عمل. مترجم: عباس زاده، محمد. ارومیه: دانشگاه ارومیه.
 ۲۱. میکائیلو، غلامحسین، و سلطان القرائی، خلیل (۱۳۹۴). اهداف و روش های تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام. نشریه بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۲(۴)، ۹۷-۱۲۱.

۲۲. هاشمی، تورج، گل پرور، فرشته، و فتیحی آذر، اسکندر (۱۳۹۴). اثربخشی برنامه شناخت و مقابله با قلدری بر باورها و دیدگاه‌های معلمان درباره قلدری و خودکارآمدی آنان. نشریه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، ۷(۲)، ۴۰-۵۵.

23. Ahmed, F., Shahzad, K., Aslam, H., Bajwa, S. U., & Bahoo, R. (2016). The role of collaborative culture in knowledge sharing and creativity among employees. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 10(2), 335- 358.
24. Amini, M., Rahimi, H., & Rasouli, Z. (2016). Sex education gaps in university curriculum. *Journal of Research Development in Nursing & Midwifery*, 13(1), 54- 61.
25. Coelho, V. A., Sousa, V., & Marchante, M. (2015). Development and Validation of the Social and Emotional Competencies Evaluation Questionnaire. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 16(3), 139- 147.
26. Duffy, B., Fotinatos, N., Smith, A., & Burke, J. (2018). Puberty, health and sexual education in Australian regional primary schools: Year 5 and 6 teacher perceptions. *Sex Education*, 13(2), 186- 203.
27. Francoeur, R. T., & Noonan, R. J. (2004). *The Continuum Complete International Encyclopedia of Sexuality*. New York and London: Continuum.
28. Halstead, M., & Reiss, M. (2003). A review of interventions with parents to promote the sexual health of their children. *Journal of Adolescent Health*, 52(1), 4-27.
29. Huq, A., & Gilbert, D. (2017). All the world's a stage: Transforming entrepreneurship education through design thinking. *Education and Training*, 59(2), 155 -170.
30. Kumar, M. M., Lim, R., Langford, C., Seabrook, J. A., Speechley, K. N., & Lynch, T. (2013). Sexual knowledge of Canadian adolescents after completion of high school sexual. *Clinical psychology review*, 29(1), 1- 23.
31. Newman, F., & Shean, S. (2020). *Attitudes Toward Sex Offenders And Moral Development*. Unpublished Doctoral dissertation. College of William and Mar. United States of America.
32. Olsson, S., & Joelsson, L. (2020). *Reducing or reproducing gender norms: An ethnographic study based on observations in Ugandan preschools*. Unpublished Doctoral dissertation. Linnaeus University. Sweden.
33. Rahmani, A., Merghati- Khoei, E., & Fallahi, A. (2018). Perceived advantages and disadvantages of sex education in young women: A qualitative study. *Int J High Risk Behav Addict*, 7(2), 567- 599.
34. Telljohann, S. K., Symons, C. W., Pateman, B., & Seabert, D. (2009). Parents perception, students and teachers attitude towards school sex education. *Ethiopian journal of Health Sciences*, 22(2), 99- 106.